

ЗВ'ЯЗОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються поняття "рівень інтелектуального розвитку" і "творчий потенціал" особистості. Представлені результати експериментального дослідження зв'язку інтелектуального розвитку та творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: творча діяльність, творчий потенціал особистості, рівень інтелектуального розвитку особистості.

Важливим показником розвитку особистості є рівень її творчого потенціалу. Серед чинників, що впливають на виявлення творчого потенціалу певне місце займають інтелектуальні властивості особистості.

Чимало дослідників (Б. Г. Ананьєв, Д. Б. Богоявленська, В. О. Моляко, Н. А. Ваганова, Ю. А. Гулько та ін.) вивчали взаємозв'язок між творчими і інтелектуальними здібностями. Дослідження potwierдили наступні факти. Для розвитку творчих здібностей необхідний такий рівень розумового розвитку, який був би трохи вищим за середній. Подальше збільшення рівня інтелектуальності не позначається на розвитку творчих здібностей. Коли інтелект дуже високий, то іноді, як і у випадку недостатнього розвитку, створюється перешкода для нормального розвитку творчих здібностей. Таким чином, зв'язок між інтелектуальністю і творчим потенціалом є, але досить непростий.

У зв'язку з цим метою нашого дослідження стало вивчення зв'язку інтелектуального розвитку і творчого потенціалу особистості. Завдання дослідження – уточнити поняття "інтелектуальний розвиток особистості" та "творчий потенціал особистості"; експериментально дослідити ступінь зв'язку між інтелектуальним розвитком і творчим потенціалом особистості.

Аналіз спеціальної літератури [1, 2, 3, 4 та ін.] дозволив визначити творчий потенціал особистості як сукупність її властивостей, станів і здібностей, набір засобів і прийомів, застосовуваних у вирішенні творчих завдань. Базовою складовою творчого потенціалу є спеціальні знання, широта кругозору, внутрішня і зовнішня готовність до творчості.

Натхнення – найважливіша сторона творчого потенціалу особистості, що характеризується підйомом, концентрацією її творчих сил. Здатність сконцентрувати творчі сили визначається як внутрішня готовність до творчості. Велике значення для творчості має також зовнішня готовність до неї. Під зовнішньою готовністю мається на увазі такий стан суб'єкта, що забезпечує найбільш сприятливу реалізацію його особистісних якостей, пов'язаних із соціальними відносинами. Зовнішня готовність до творчості є важливою частиною творчого потенціалу індивідуальності, що включає почуття обов'язку, відповідальність, сумління. Саме тому творча ситуація сприймається людиною з багатим творчим потенціалом як емоційна. Іншим важливим компонентом творчого потенціалу є здатність до імпровізації. Імпровізація на тлі натхнення народжується як би з нічого, з невиразною потреби творчого самоздійснення. Разом з тим, існує ряд прийомів імпровізації, наприклад, перебір випадкових можливостей (у математиці, плануванні тощо), пошук асоціативної домінанти (у пізнанні, розумінні чого-небудь), створення художнього образу (в поезії) тощо.

Інтелект, інтелектуальний розвиток особистості – це поняття, які потребують свого уточнення по теперішній час. Визначення власної позиції стосовно цих понять дозволить розглянути більш предметно питання про роль інтелекту у творчій діяльності особистості, дослідити інтелект як операційну основу цього процесу.

Проблеми інтелекту, інтелектуального розвитку особистості є предметами дослідження К.О. Альбуханової-Славської (1991), Б.Г. Ананьєва (1977), Д.Б. Богоявленської (2009), Дж.Брунера (2006), О.В. Брушлінського (1996), Л.М. Веккера (1998), М. О. Холодної (2002), В. М. Дружиніна (2008), Ж. Піаже (1994), С. Л. Рубінштейна (1999) та ін.

У закордонній і вітчизняній психологічній літературі існують різні теорії інтелекту. Зокрема, інтелект характеризується як здатність вирішувати проблеми за допомогою розумової діяльності, здібність до узагальнення поведінкових характеристик, пов'язаних з успішною адаптацією в нових життєвих ситуаціях [4].

Ч. Спірмен (1932) розглядає інтелект як загальну "розумову енергію", рівень якої визначає успішність виконання будь-яких тестів.

Дж. Гілфорд (1980) висунув теорію мультифакторної структури інтелекту, виділивши такі три групи факторів: розумові операції, особливості матеріалу, що використовується в тестах, і отриманий інтелектуальний продукт.

У працях Ж. Піаже (1994) інтелект розглядається як вищий універсальний спосіб урівноважування суб'єкта із середовищем. Розвиток дитячого інтелекту виступає як процес становлення логічних операцій.

Р. Кеттелл (1997) сформулював концепцію про два види інтелекту: "текучий", що залежить від дії фактору спадковості, і "кристалізований", що вимагає використання минулого досвіду й залежить головним чином від впливу середовища.

Існують й ієрархічні моделі інтелекту – Д. Векслера й Ф. Вернона (1965), в яких інтелектуальні фактори розподіляються за рівнем узагальненості.

У межах структурно-інтегративного підходу носієм властивостей інтелекту є індивідуальний ментальний досвід, що включає ментальні структури, ментальний простір. Ментальна репрезентація - це актуальний розумовий образ конкретної події [4]. Структурно-інтегративного підходу до вивчення інтелекту й розумового розвитку дотримується й Н. І. Чуприкова (1995). В її дослідженні за основу інтелектуального розвитку береться процес становлення репрезентативних когнітивних структур, які складаються в процесі життя й навчання в людини, і є не тільки системами зберігання інформації у вигляді узагальнено-абстрактних продуктів, але й засобом пізнання та розумової переробки сприйнятого. Основою інтелектуального розвитку, на думку Н. І. Чуприкової, є становлення когнітивних структур за принципом системної диференціації від

загального до часткового, від форм цілісних до розчленованих, що розвиває глибокі процеси аналізу й синтезу, узагальнення й абстрагування об'єктів дійсності, які становлять ядро розумових здатностей. Тому при вивченні інтелекту й розумового розвитку особистості, на наш погляд, доцільно використовувати два взаємозалежних підходи: структурно-інтегративний (М. О. Холодна, Н. І. Чуприкова), що дозволяє одержати дані про рівень диференційованості пізнавальних структур особистості й освітній, пов'язаний з навчанням та самостійним відкриттям нових знань і їхнім застосуванням (Б. Г. Ананьєв) [1].

В умовах функціонування інтелекту спостерігається яскраво виражена варіативність властивостей інтелектуальної діяльності, з-поза чого вкрай важко скласти несуперечливе уявлення про інтелект як психічну реальність. Більше того, чим вищим є рівень розвитку інтелектуальних можливостей суб'єкта, тим більш варіативними й непередбачуваними є прояви його інтелекту у вигляді тих або інших конкретних інтелектуальних здібностей. Усвідомлення цієї обставини і є головним підсумком тієї багаторічної традиції, відповідно до якої дослідження інтелекту відбувалося за допомогою опису його властивостей. Дійсною феноменологією інтелекту є не його властивості з високим ступенем розмаїтості й варіативності, що виявляють себе в конкретних ситуаціях пізнавального контакту суб'єкта зі світом, а особливості складу й будови індивідуального ментального досвіду, які "зсередини" визначають прояви інтелектуальної діяльності та які можна емпірично констатувати [4].

Визначимо інформативні показники інтелектуального розвитку особистості, можливості їх діагностики та використання для вирішення проблеми творчої діяльності. Інтелект – це форма організації ментального досвіду людини. При цьому ментальний досвід є системою індивідуальних інтелектуальних ресурсів, що зумовлюють особливості пізнавального ставлення суб'єкта до світу й характер відтворення дійсності в індивідуальній свідомості. Рівень організації ментального досвіду визначається ступенем сформованості й мірою інтеграції когнітивних, метакогнітивних та інтенціональних психічних структур [4, с. 245]. У цьому випадку когнітивні психічні структури забезпечують переробку інформації на різних рівнях пізнавального відбиття (сприйняття, зберігання інформації в пам'яті, побудову дедуктивних висновків тощо). Метакогнітивні психічні структури дозволяють здійснювати мимовільне й довільне керування власною інтелектуальною діяльністю. Їхнє основне призначення – контроль за станом індивідуальних інтелектуальних ресурсів і саморегуляція процесів переробки інформації. Іntenціональні психічні структури лежать в основі індивідуальних інтелектуальних схильностей. Їх основне призначення полягає у формуванні суб'єктивних критеріїв вибору конкретної предметної області, напрямку пошуку рішення, переваги тих або інших джерел інформації тощо.

Узагальнюючи, відмітимо, що інтелект – це форма організації ментального досвіду, який містить у собі когнітивні структури (переробка інформації), метакогнітивні структури (керування власною інтелектуальною діяльністю), інтенціональні структури (інтелектуальні переваги). Загалом, інтелект – це здатність бути здібним [4, с. 167].

Понятійні структури грають провідну роль у структурі метакогнітивного досвіду і, взагалі, у структурі ментального досвіду. Понятійні структури – це інтегральні когнітивні утворення, які з погляду свого психологічного устрою характеризуються розмаїтістю когнітивного складу, процесами словесно-образного перекладу й різномірним характером організації семантичних ознак. Виступають вони як психічні носії понятійного знання й психічного механізму понятійного відбиття [4, с. 159].

Рівень розвитку понятійних структур оцінюється за допомогою двох методик [4]. Перша, – це скорочений варіант методики "Інтегральні понятійні структури", що вимірює ступінь сформованості понятійних структур (М. О. Холодна, 1983). Цей варіант методики включає три субтести: "Формулювання проблем", "Піктограми", "Семантичний диференціал". Показники сформованості понятійних структур: а) ступінь представленості словесно-мовленнєвого компонента (оцінка в балах усіх сформульованих досліджуваним проблем у зв'язку із заданими поняттями); б) ступінь представленості просторово-візуального компонента (оцінка в балах понять, що виникали при розкритті змісту, залежно від ступеня їхньої узагальненості); в) ступінь представленості чуттєво-сенсорного компонента (кількість виборів у графах семантичного диференціала з 30 шкалами, що позначають різні чуттєво-сенсорні враження, за якими випробуваний оцінював зміст заданих понять; у цьому випадку враховувалася кількість виборів у графах "слабко" і "середньо" як міра диференційованої участі чуттєво-сенсорних вражень в аналізі понять); г) загальний індекс сформованості понятійних структур (сумарна оцінка, що поєднує показники ступеня представленості словесно-мовленнєвого, візуально-просторового й чуттєво-сенсорного компонентів понятійних структур). Друга – є модифікованим варіантом методики "Понятійний синтез", яка вимірює ступінь складності семантичного контексту, який досліджуваний створював на основі трьох, не зв'язаних за змістом, понять (П. Абрахам, С. Оконеvський, М. Леман, 1987). Рівень розвитку понятійних структур визначається за підсумком оцінок у балах, запропонованих досліджуваними варіантів об'єднання вихідних понять в осмисленні речення залежно від складності встановлених міжпонятійних зв'язків.

З'ясування теоретичних підвалин дозволило обрати адекватні методи для проведення емпіричної частини дослідження, яка спрямована: по-перше, на визначення рівня інтелектуального розвитку досліджуваних; по-друге, на оцінку ступеня вираженості творчого потенціалу особистості; по-третє, на з'ясування зв'язку між рівнем інтелектуального розвитку особистості і творчим потенціалом. Вибірку досліджуваних склали 73 студенти педагогічного університету.

Рівень інтелектуального розвитку досліджуваних вивчався за допомогою методики "Формулювання проблем". Час виконання завдання не обмежувався; оцінювалися показники: а) складність усіх сформульованих проблем у балах; б) кількість проблем, оцінених у 2 бали (тобто кількість максимально складних проблем).

Творчий потенціал досліджуваних оцінювався за допомогою анкети на виявлення особистісного аспекта творчих здібностей індивіда (див. Павлютенков Є.М. Ким бути? – К.: Молодь, 1989. – С. 162-165).

Отримано наступні результати емпіричного дослідження. Індивідуальні показники рівня інтелектуального розвитку в досліджуваних коливаються в межах від 6 до 12 умовних одиниць. Середнє значення складає 8,3 умовних

одиниць; $\sigma = 1,67$.

Анкетування з метою виявлення творчого потенціалу особистості засвідчило, що індивідуальні показники ступеня розвитку творчого потенціалу коливається в межах від 5 до 33 балів. Середнє значення становить 21 бал; $\sigma = 7,1$.

Вивчення зв'язку рівня інтелектуального розвитку досліджуваних з творчим потенціалом відбувалося за допомогою методу лінійної кореляції Пірсона. Результати аналізу засвідчили наявність слабого прямого зв'язку між розвитком інтелекту і вираженістю творчого потенціалу ($r = 0,33$; при $p < 0,05$).

Отримані дані вказують на те, що інтелектуальний розвиток, показником якого є ментальний досвід, і ключовим показником – сформованість понятійних структур, виступає однією з умов розвитку творчого потенціалу особистості. Проте він не є визначальною умовою поряд з іншими умовами до яких відносяться в першу чергу особистісні особливості людини, її спрямованість, емоційно-вольові риси характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 380 с.
2. *Богоявленская Д. Б.* Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская ; Психологический ин-т РАО. – Самара : Федоров, 2009. – 414 с.
3. *Моляко В. О.* Творча діяльність в ускладнених умовах : Наук.-метод. посібник / АПН України; Інститут психології ім. Г.С. Костюка / В. О. Моляко, Н. А. Ваганова, Ю. А. Гулько, [та ін.] ; за заг. ред. В.О. Моляко. — К., 2007. — 308 с.
4. *Холодная М.А.* Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

Подано до редакції 23.09.2011
